

Večerka, Radoslav

Z německé paleoslovenistiky posledního desetiletí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1970, vol. 19, iss. A18, pp. [113]-126

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101427>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ROZHLEDY – ОБЗОРЫ – SURVEYS

RADOSLAV VEČERKA

Z NĚMECKÉ PALEOSLOVENISTIKY POSLEDNÍHO DESÍLETÍ

Výzkum staroslověnštiny má v německé slavistice dobrou a dlouhou tradici. Z velké řady jmen filologů, kteří se zabývali studiem jazyka a písemnictví staroslověnského, připomeňme tu aspoň dvě jména autorů mluvnice dosud užívaných; A. Leskien jako reprezentanta slovanské filologie 19. stol. a P. Dielse jako představitele německé slavistiky a paleoslovenistiky 20. stol. Staroslověnština zůstává ovšem i v přítomnosti jednou z klíčových, nebo spíše „vstupních“ disciplín slavistického studia na německých universitách a mezi odbornou slavistickou literaturou se stále znovu objevují studie, články a knižní monografie přispívající k lepšímu poznání některého úseku stsl. problematiky. Z této bohaté vědecké produkce měl už dříve náš Sborník příležitost recenzovat mj. díla R. Růžičky a H. H. Bielfeldta z NDR a H. Bräuera z NSR.

Cílem této stati je podat ve výběru přehled prací se stsl. problematikou, které vyšly v poslední době v Německé spolkové republice, a představit tak — s kritickými poznámkami — našim čtenářům jak rozpětí tematiky, tak i metodu a techniku novějších německých prací z oboru paleoslovenistiky. Je příznačné, že o staroslověnštině psala i v tom poměrně krátkém časovém úseku, který budeme sledovat, celá řada různých autorů a že naopak jen málokterý autor se v tomto období věnoval stsl. tematice soustředěně a opakovaně. V tomto stavu se obráží kompaktnější pojetí slavistiky a menší míra vědní slavistické specializace v NSR než třeba u nás v ČSSR: staroslověnština je pro německého slavistu právě důležitým úsekem širšího oboru, který stále chápe jako celek (např. i jmenování na fakultě je většinou pro obor slavistiky, slovanské filologie apod., nikoli pro jednotlivé slovanské jazyky nebo literatury); k jeho stsl. složce se jako aktivní badatel dostává jen občas, např. při přípravě doktoraké disertace nebo habilitačního spisu, jako hotový vědecký pracovník (docent, profesor) pak jen příležitostně v souladu se svými zájmy a povinnostmi mezi jinými slavistickými pracemi. Jistou výjimkou v tomto směru byli v novější německé slavistice snad jen manželé Aitzetmüllerovi, Rudolf a Linda (roz. Sadniková), autoři známého staroslověnského slovníku (*Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, 's.-Gravenhage 1955), kteří svou vědeckou kariéru začínali ve Štýrském Hradci v Rakousku; jejich jméno se objevuje u paleoslovenistických prací častěji (ale oba publikovali ovšem i práce ze slovanské etymologie, z jazykovědné rusistiky, ze slovanské akcentologie apod.).

Z oblasti stsl. lexikologie čerpá také L. Sadniková látku k článku *Zur Wiedergabe von πάθος und ihm verwandter Wörter in den ältesten slavischen Denkmälern* (ZS1Ph 1962, 242—249). Sleduje v něm ekvivalenty řeckého πάθος, πάθημα, ἀπαθής,

παθητός, παθητικός, ὁμοπαθής aj. v nejstarších stsl., a csl. památkách (vedle „kanonických“ textů zejména též u Jana Exarcha Bulharského), tj. vzájemný, sémantický vztah slov *strastь, vrědъ, mьka* aj. Ukazuje, jak zvl. termín *strastь* přejímal celou sémantickou škálu (polysémií) řeckého πάθος více méně mechanickou identifikací, umožněnou oběma slovíům společným základním významem.

Do stsl. a csl. lexikologie zasáhl dále H. Bräuer statí „*Tun*“ und „*machen*“ im Altkirchenslavischen und Altrussischen (Orbis scriptus, Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag, München 1966, 125—134). Zjišťuje, že staroslověnština měla ve významu „dělat, činit“ tři slovesa (a jejich odvozeniny): *tvoriti, dějati* a (řidké) *dělati*. Ve strus. památkách se tato slovesa vyskytují rovněž, ale vedle nich ještě také *činiti*, zejména v Novgorodských a Smolenských gramotách. Dále podrobně vyšetřuje shody a rozdíly mezi staroslověnštinou a starou ruštinou v užívání slovesa *dějati*: v nejstarších textech ruských byla jeho frekvence výrazně častější než v textech stsl.; přitom se v staré ruštině uplatnilo často také v obrazech z denního života, jako byly třeba *lovu dějati, torgъ dějati, gostьbu dějati, katoru (-ry) dějati, pьrju dějati, orudьje dějati, věče dějati, potvory dějati, igry dějati* atd., ne tak často jako *tvoriti* se slovesa *dějati* užívalo v abstraktních perifrázích typu *molitvu dějati*. Stať H. Bräuera je systematická a materiállově vyčerpávající. Dodali bychom jen, že by bylo stálo za to uvést, že zvrtné *tvoriti se* ve významu „dělat se, stavět se, tvářit se jako“ mělo i vazbu s nominativním činným participiem, např. *tvorěšte se pavedьnici sьšte* Lk 20.20 Zogr. A jako další argument na podporu autorovy teze, že obrat *prěljuby dějati* splynulo už v „pojmovou jednotku“, bychom připomněli nezměněnou podobu onoho *ljuby* v negaci (když jinak v staroslověnštině po negativním přechodném slovese následoval zcela normálně předmět v genitivu).

K mluvnické stavbě staroslověnštiny je zaměřena obecně metodologická úvaha L. Kunertové *Methoden der Darstellung des Altkirchenslavischen* (WdSl 1963, 73—79). Pojednává o metodách zpracování stsl. mluvnice ve formě příruček určených ke studiu na universitách. Autorka srovnává několik stsl. mluvnic německých, zejména pak podrobuje analýze Bielfeldtovu mluvnici staroslověnštiny. Domnívá se, že „praktické“ učebnicové zaměření a využití metod čistě popisné mluvnice se Bielfeldtovi podařilo v oddíle věnovaném morfologii, kdežto v hláskosloví nevedlo k pozitivnímu výsledku: soudí dále, že i příručka pro začátečnický (a právě ona) musí obsahovat zevrubnou bibliografii předmětu a odkazy na problémy sporné, na odchýlná mínění apod. Spíše než o teoreticky programovou stať jde tedy v tomto případě o obecně zarámovanou recenzi, vlastně o zprávu s kritickou poznámkou.

Příspěvkem z oblasti morfologie přispěla do citovaného už sborníku Orbis scriptus L. Sadniková: *Aksl. reko — rьci* (str. 659—662). Vychází z poznámky A. Vailanta, že *ь*-ový vokalismus stsl. imperativu *rьci* není asi výsledkem fonetické redukce *e > ь*, nýbrž že se opírá o pravděpodobnou psl. praesentní dubletu *reko // rьko*. Autorka tuto tezi podporuje dalšími argumenty, poukazem na strus., stpol. i stě. praesentia jako *řku, řka, rьkьcь*, dále na dvojí typ imperfektiv, a to *-rěkati* (k *reko*) // *-ricati* (k *rьko*). Rozbor vlastního materiálu staroslověnského dává podobné svědectví: stsl. *reši* je v převážné většině dokladů dokonavé a jeho přítomná forma má futurální význam; jakožto perfektivum by se tedy bylo mělo vyvinout z předvidového ne-durativa s významem „řici“. Pokud pak jde o jeho imperfektivní užití, bylo by se mělo vyvinout z předvidového durativa s významem „mluvit“. Pak je však samozřejmé, že takové durativum nemohlo mít v praslovanštině formy totožné s ne-durativem: a autorka rekonstruuje pro praslovanštinu tuto dvojici sloves; a) durativní formy jako *rečestь* „mluví“, *rešt* „mluvil“, b) ne-durativní formy jako *rьčestь* „řekne“,

rečet „řekl“. Obě tato paradigmata se mohla během dalšího vývoje smísit a vyrovnat. Pro stsl. přítomné formy typu *reko* by to pak znamenalo, že převzaly význam „řeknu“ a v souvislosti s tím i vzniklý dokonalý vid od nedurativní formy *reko*, kterou jinak zcela vytlačily z užívání — až na imperativ *reči*. Formy *reči* a *reči* by byly tvořeny analogicky podle tohoto *reči*, protože u sloves *rešti* a *pešti* s podobným vývojem jako u *rešti* počítat nelze.

Z pomezí morfologie a syntaxe těžší materiál své knižní publikace *Studien zum Adverbium und zur adverbialen Bestimmung im Altkirchenslavischen* (Meisenheim am Glan 1961, 190 str.) H. Jelitte. Řekněme rovnou, že je to práce začátečnická a že to prozrazuje jak nedomyšleností koncepce a nepromyšleností celkové problematiky, tak i četnými omyly a chybami v jednotlivostech. Byla proto ostře kritizována, např. R. Aitzetmüllerem (v *ZsPh* 1963 422—424), který poukázal na četná nedorozumění a neporozumění stsl. textu (když autor např. za dat. sg. pokládá obraty jako *do dolu*, *iz vnu*, *pri večerě*, když překládá *úne* jako *nützlich*, *često* jako *unablässig* atd., když prohlašuje adjektivum *trštb* za adverbium tvořené formantem -*š* amjn.). V obecné rovině vytýká A. autorovi právem, že ne vždy jasně rozlišuje mezi slovním druhem (adverbium) a větným členem (přísl. určení). Aniž bychom zacházeli do podrobností, můžeme k práci H. Jelitty připojit několik dalších obecných poznámek. Mezi výrazovými prostředky příslovečného určení je neprávem uvedeno i participium (18ln.) v obrazech jako *žena trepeštošti pripade* nebo *junosa otide skrube*. Participia se tu ovšem vztahují věcně k slovesu v příslovečném významu a dnes jsou většinou v slovanských jazycích adverbializována i formálně, ale v staroslověnštině byla ještě plně (a takřka bez výjimky) v těchto konstrukcích formálně kongruentní s podmětem příslušné věty — stejně jako adjektiva v podobném postavení, např. *česarъ tvoi gredetъ tebě krotkъ*, která autor právě proto nepokládá (až na omyly jako uvedené už *trštb*) za adverbialní určení, nýbrž za zvláštní větný člen („predikativum“ v jeho terminologii, což odpovídá „doplňku“ v terminologii české). Měl by tedy buď zrušit svou kategorii „predikativ“, nebo — pokud tak neudělal — chápat citované participiální konstrukce za jejich zvláštní podtyp. Nejde přitom jen o nejasnost distinktivních kritérií v průřezu synchronním a popisným: autorovi ušla celá problematika vztahu doplňku a adverbialního určení v průřezu diachronním, tj. geneticky a vývojově; nezná zásadní studii J. Zubatého *K výkladu některých příslovci, zvláště slovanských*, která by mu v mnoha případech ukázala možnost i jiné etymologické interpretace adverbii, než je ta, která se mu mnohdy zdá nesporná. Další odlišení, které v práci postrádáme, se týká vztahu adverbii k tomu slovnímu druhu, který naše slavistika označuje většinou jako „predikativum“, ruská pak (zejm. Vinogradov) jako „kategorija sostojanija“ apod. Samozřejmě nemůžeme autorovi předepsat nějaké faktické řešení, můžeme však požadovat, aby zaujal stanovisko k problému, který se jeho tématu úzce dotýká a který byl právě v padesátých letech předmětem živého zájmu v slavistické odborné literatuře.

Měla-li kniha H. Jelitty o stsl. adverbii ještě všechny znaky práce mladické, působí už mnohem vyzráleji jeho pozdější studie, která z problematiky stsl. adverbii prozkoumává vskutku zevrubně jeden úsek — otázku slovosledu (*Die Wortstellung des Adverbiums im Altkirchenslavischen*, *Slavia* 1967, 75—97). Autor zvládl rozsáhlou literaturu týkající se slovosledu v slovanských jazycích a otázek slovosledu obecně. Z vlastní slovosledné problematiky adverbii staroslověnských si všimá několika jevů. Předně ho zajímá vztah antepozice a postpozice adverbia vzhledem k určovanému slovu: první pozici charakterizuje jako vcelku více „atributivní“, druhou jako více „syntagmatickou, predikativní“. Krátkou zmínkou přechází pak „obmykání“

(„Klammer- oder Spreizstellung“), které záleží v tom, že větné členy patřící k sobě jsou odděleny adverbium; tento způsob je v staroslověněštině na rozdíl od ide. úzu dle autora jen řídký. Zde by však byl měl autor jemněji rozlišovat a některé jevy vyložit podrobněji. Pozorujeme-li dva doklady, které bez poznámky uvádí na ilustraci obmykání (1. *povelě ... d'věma mite palicama nama biti* i, 2. *ašte bi sude bylě*), jde jasně o dva případy různé. V prvním jde o syntaktické spojení číslovky a substantiva označujícího počítané předměty, které je vskutku rozděleno adverbium „inkorporovaným“; vedle tohoto postavení by adverbium mohlo stát i před číslovkovým spojením nebo za ním a ve srovnání s těmito možnostmi se doložené znění jeví jako jeho inkorporace. V druhém z citovaných příkladů jde o perifrastický tvar slovesný, v němž tvar pomocného slovesa stojí jakožto enklitický na druhém místě ve větě, v jejímž čele je spojka; kontaktní spojení obou složek perifrastického tvaru slovesného není však právě proto, že pomocné sloveso je enklitické, nijak obligátní nebo uzuální (jako to bylo v případě spojení číslovky s počítaným předmětem); v daném případě by pak také nebylo více možností než — kromě citované — ještě *ašte bi bylě sude*; tu bychom hodnotili jako postpozici adverbia, onu výše citovanou pak spíše jako antepozici. Škoda také, že se autor nezmínil v této souvislosti, zda (a v jaké míře) existuje nebo neexistuje v staroslověněštině ten typ obmykání, který je doložen i v současných slovanských jazycích ve spojení předložka—adverbium—adjektivum—subst.

Dále autor statisticky vyšetřil případy, kdy se k jednomu slovu vztahuje několik navzájem nezávislých příslovečných určení; obvyklejší z jejich vzájemného pořadí (bez ohledu na antepozici nebo postpozici ve vztahu k určovanému slovu) je sled adverbium — adverbialní určení vyjádřené předložkovým pádem než naopak. Dodali bychom, že se v této tendenci patrně projevuje Wackernagelův rytmický zákon „rostoucích členů“. Autor rovněž statisticky zjistil, že pořadí adverbíí je zčásti motivováno sémanticky, např. tázaací adverbia stojí závazně v počátkové pozici ve větě, u řady adverbíí dávají některá přednost antepozici, jejich antonyma pak postpozici (např. *вънъ*, *-ě* je výrazně často anteponováno, kdežto *отъ*, *внотъ/јоду*/ atd. bývá spíš postponováno, apod.), určení místa stává často před určením času, ale po určení způsobu, míry a příčiny, určení času před určením míry, ale po určení příčiny, určení způsobu po určení míry a příčiny atp. Podrobně pak uvádí (statisticky i konkrétně výčtem míst), jak se stsl. text v souladu s uvedenými tendencemi odchyluje ve slovosledu adverbíí od znění řeckých předloh, a vyvrací tak domněnku o naprosté a otrocké závislosti stsl. slovosledu na řeckém. Není bez zajímavosti autorovo konstatování, že zatímco ve většině památek je takových případů značné množství, je prakticky bez odchylek stsl. překlad žaltáře. Připomeňme v této souvislosti, že toto tlhnutí žaltářního textu k maximální doslovnosti bylo pozorováno v odborné literatuře (u jiných jevů) už častěji. Protože překlad žaltáře spadá už do nejstarších období stsl. písemnictví a protože se přitom z řady nejstarších překladů zvolenými překladovými postupy v mnoha případech nápadně odlišuje, je nasnadě myšlenka, že se v první literární škole slovanské uplatňovala od samého jejího počátku celá řada různých tvůrčích individualit.

Do oblasti slovtvorby (sémantiky sufixů) spadá dále studie N. Reitera *Die Funktion der Suffixe -j-, -bšk-, -bn- im Altkirchenslavischen* (WdSl 1967, 363—400). Autor v ní zkoumá funkci a vzájemný vztah uvedených sufixů (a *-j-* je mu zástupcem i sufixů *-ov-* a *-in-*, které chápe jako pouhé varianty jednoho a téhož „sufixému“). Vychází z toho, že uvedené sufixy signalizují v rovině paradigmatické pouze to, že dva pojmy stojí navzájem v nějakém vztahu — o tom, o jaký vztah jde konkrétně, rozhoduje se až v rovině syntagmatické; proto ponechává stranou sufixy *-an-*,

-at-, -iv, které už samy o sobě signalizují více než ony tři uvedené výše. Adjektiva jimi tvořená vyjadřují jen obecně vztah dvou předmětů, a to tak, že jeden je pojmenován právě adjektivem (X), druhý substantivem (Y). Autor pak pokračuje funkčním srovnáním sufixů -j- a -bšk- a všímá si hlavně toho, že — jak se tradičně uvádí — mají jistý vztah k numeru. Protože pak jde o vztah dvou předmětů a každý z nich může vystupovat buď jako jeden, nebo jako více než jeden, uvažuje o teoreticky 4 možných kombinacích tohoto číselného vztahu; 1. Y : X; 2. Y : XX; 3. YY : X; 4. YY : XX. Zatímco první tři kombinace jsou jednoznačné, přicházejí u čtvrté kombinace v úvahu vlastně 4 specifické možnosti dílčí:

$$\begin{array}{l}
 1. \frac{X_1 X_2 \dots X_n}{Y_1 Y_2 \dots Y_n} \quad 2. \begin{array}{c} X_1 X_2 \dots X_n \\ \downarrow \downarrow \dots \downarrow \\ Y_1 Y_2 \dots Y_n \end{array} \quad 3. \frac{X_1 \dots \dots X_2}{Y_{X_1} \dots Y_{X_n} \quad Y_{X_n} \dots Y_{X_n}} \\
 4. \underbrace{X_{Y_1} \dots X_{Y_{1n}} \dots X_{Y_{n1}} \dots X_{Y_{nn}}}_{Y_1 \dots \dots Y_n}
 \end{array}$$

Definuje pak funkci sufixu -j- takto: „Má-li být signalizováno, že ve vztahu jednoho Y k jednomu exempláři druhu X existují momenty, které nejsou identické s momenty toho vztahu, který by mohl nastat mezi týměž Y a některým jiným exemplářem druhu X, užívá se sufixu -j-“ (370). Funkce sufixu -bšk- se pak redukuje na pouhý relační odkaz (element), jež lze srovnat třeba s -o- v ruském *krasnobaramejec*. V opozici -j-/-bšk- je tedy příznakovým členem -j-, které vypovídá více než -bšk. Spolu s -bn- tvoří tyto sufixy trojkový systém uspořádaný takto: „-j- +: Je řečeno, že existují neidentické momenty. -bn- (-): Je řečeno, že neexistují neidentické momenty. -bšk- (+). Není řečeno, ani že neidentické momenty existují, ani že neexistují“ (395). Skutečnou opozici tvoří však jen -j- a -bšk-.

Autor pracuje systémem definic a syllogismů a používá matematické kombinatoriky: z hlediska formální logiky je jeho práce precizní. A přece pochybuji, že jeho vývody odpovídají té jazykové realitě, kterou popisují; falešná je totiž jeho základní premisa. Jak řečeno, vychází autor v úvaze o numeru z protikladu „jeden — více než jeden“ (tedy sg. — pl.). Tento protiklad není ovšem ani samozřejmý, ani univerzální, neboť gramatický numerus není totožný s číselnými vztahy v objektivní (mimojazykové) realitě samé, nýbrž je jejich vyjádřením v jazykovém pojetí objektivní reality — a to je v různých jazycích různé. Jako protiklad singuláru a plurálu jsou tyto vztahy vyjádřeny třeba v autorově mateřském jazyce nebo v současné ruštině, ale staroslověnětině, o níž pojednává, bylo vlastní jiné pojetí: vedle singuláru a plurálu tu existoval i duál a na ten autor zapomněl. Dovedeme si představit proč. U adjektiv tvořených sufixy -bšk- atd. nepřichází význam du. v úvahu. Jenže v číselném pojetí jeví skutečnosti obecně (a autorova úvaha je v tomto bodě právě obecná) se v staroslověnětině uplatňovalo rozlišování sg., pl. a du. prakticky důsledně (a nezáleží na tom, budeme-li v tomto jevu vidět něco prastarého, autochtonního, nebo třeba s Dostálem sekundární stylizaci spisovného jazyka). X autorových rovnic by bylo muselo být v tomto případě (tj. při du.) vyjádřeno ovšem neadjektivně, a to genitivem (nebo dativem) substantiva v du., např. *zěnici očiju*. Autor však měl v této fázi svého výkladu zakalkulovat du. v každém případě, i když se chtěl dále omezit jen na adjektiva, protože zde ještě — opakujeme — rozvíjí výchozí obecnou úvahu o numerickém pojetí dvou „předmětů“ (Gegenstände, jak sám říká), které vstupují do vzájemných vztahů, a o všech možných jejich kombinacích. Teprve

dále mohl konstatovat, že při adjektivním vyjádření členu X (např. *fariseovъ, fariseiskъ*) zůstávají ty a ty relace neobsazeny (nebo že se neutralizuje rozlišení čísla?, nebo snad jen du. a pl.?). Ostatně u členu Y jeho rovnic (což jsou určovaná substantiva) se v staroslovenštině rozlišoval sg., du. a pl. bez ohledu na to, jak (čím) byl vyjádřen člen X, např. *domъ — domy — domove*.¹ Autorova kombinatorika je proto neúplná a neodpovídá situaci v staroslovenštině.

Za nedostatek práce pokládám dále to, že autor nevzal v úvahu ještě další relační prostředky kromě oněch tří (případně pěti) adjektivních sufixů. Zásadně nelze ovšem upřít autoru právo zvolit k vědeckému popisu tu část jazykové reality, kterou sám chce; v daném případě jde však o něco jiného. Autor věnuje větší část svého pojednání obecným úvahám o relacích dvou „předmětů“ se zřením k jejich číselnému chápání a pak zkoumá, jak tyto vztahy vyjadřuje „systém“ uvedených adjektivních sufixů; tento způsob podání implikuje už de facto jistou ekvivalenci výkladové roviny obsahové (sémantické) a výkladové roviny jazykových prostředků — ale „pravá strana“ této rovnice (výkladová rovina jazykových prostředků) je v autorově popisu silně defektní a ani zdaleka nevyčerpává soubor prostředků sloužících k vyjádření zkoumaných vztahů. Narazili jsme už na to, že tu důležitou roli hraje i gen. (případně adnominální dativ); a kdybychom se omezili jen na adjektiva, pak i adjektiva tvořená sufixy *-ънъ* (jako *bratrънъ*) a *-ънъ* (jako *rabiъ, psъi* apod.).

Problematické se mi dále zdá, dělá-li autor rovnítko mezi vztahem substantivum — adjektivum a sloveso — adverbium v úvodu k úvaze o čísle a o možných kombinacích číselných vztahů; srov.: „Das Beziehungsadjektivum soll zwei Gegenstände zueinander in Beziehung setzen. Der eine wird durch das Adjektivum ausgedrückt, ihn nenne ich wie oben schon X, der andere durch ein Nomen oder, wenn das Adjektivum Adverb ist, durch ein Verbum, ihn nenne ich Y“ (378). V dokladovém materiálu pak vaktuku najdeme mimo jiné i doklady jako *psъsky lajati* (386). Jenže pro ten případ, že jde o vztah slovesa a adverbia, autorovy kombinace neplatí: sloveso zásadně protiklad Y : YY nevyjadřuje (gramatické číslo je u něho záležitost formálně kongruenční, nevztahuje se na počet označovaných „předmětů“) a u adverbia chybí ona diferenciací sufixů, která by signalizovala rozlišování čísla: *psъsky* je sice adverbialní protějšek adjektiva na *-skъ*, ale soustava deadjektivních adverbii nemá příslušný protějšek adjektivního sufixu *-j-*. Zůstává tu tedy jediná možnost slovesně adverbialního vyjádření (*lajati psъsky*) proti oněm čtyřem autorem uvádným (neúplným) možnostem vyjádření substantivně adjektivního (*domъ fariseovъ, domove fariseovi, domъ fariseiskъ, domove fariseisti*).

Poslední má poznámka se týká významu adjektiv tvořených sufixem *-jъ*. Autor, jak už řečeno, pokládá *-jъ, -ovъ* a *-inъ* za zcela souznačné, za varianty jediného sufixému, a nesouhlasí (375n.) s mým dříve publikovaným názorem, že sufix *-jъ* neměl stejnou singulativní funkci jako sufixy *-ovъ* a *-inъ*. Pochybuje pak o průkaznosti některých dokladů, které na podporu této teze citují, a varuje před subjektivní interpretací starých textů vůbec. V této obecné formulaci s ním souhlasím a dodávám

¹ Patrně omylem — a to hned dvojnásobným — se objevuje v autorově příkladu na YY : X a na YY : XX celkem pětikrát tvar *domy* (*domy fariseovi, domy fariseisti*). Soudě podle celkové autorovy koncepce (protiklad jeden: více než jeden) a podle tvaru kongruentních adjektiv chtěl autor uvést substantivum svého vzorového příkladu v nom. pl., ale jednak nevzal v úvahu, že substantivum *domъ* mělo skloňování u-kmenů, jednak nevytvořil ani tvar nom. pl. o-kmenů, který měl zjevně na mysli (ten by byl musil mít koncovku *-i*). Naneštěstí *domy*, které uvádí, je skutečným tvarem nom. duálu a to — při symbolice se dvěma YY — může čtenáře znalého staroslovenštiny zmást.

jen, že jsem se snažil chránit toho, abych své doklady vykládal s kategoričkou jednoznačností: nemohl jsem však pominout doklady, v nichž jsou adjektiva tvořená sufixem *-jъ* překladem řeckého substantiva v gen. plurálu, jako např. *въ селѣхъ грѣшницѣхъ ѣн σκηνώμασιν ἀμαρτωλῶν* PsSin 83.11 *видѣти . . . рода ѣ(ловѣ)жа τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων* Euch 4b4 aj., zvláště když něco podobného u adjektiv tvořených sufixy *-ovъ* a *-inъ* od životných substantiv doloženo není. Ostatně autor sám na závěr této pasáže specifičnost podobných dokladů přece jen uznává, když říká: „Eines will ich Večerka immerhin zugeben. Es fällt auf, daß gerade das Morphem *-j-* (im Gegensatz zu *-ov-*, *-in-* usw.) an Stellen begegnet, wo die Aufhebung einer Opposition vorliegt und *-j-* unter dieser spezieller Voarusssetzung die Funktion des *-usk-* übernimmt.“ Ještě pozoruhodnější formulaci nacházíme pak na str. 385, kde se o *-jъ* v podobných obrazech říká: „... doch bedeutet es hier nicht, was es eigentlich sollte.“ Nehledě na to, že nesoulad mezi autorovým výkladem jazykové skutečnosti a touto skutečností samou se tu neřeší, jak bychom očekávali, korekturou výkladu, nýbrž postulátem vůči oné popisované skutečnosti (jaká by měla nebo neměla být), zapomněl R. konstatovat, že se v takových případech objevují právě jen adjektiva na *-jъ*, nikoli však na *-ovъ* a *-inъ*. Jistou funkčně sémantickou diferencí mezi adjektivy na *-jъ* na jedné straně a adjektivy na *-ovъ* a *-inъ* na straně druhé naznačuje však ještě jeden jev: Je pozoruhodné, že holý adnominální genitiv singuláru je doložen skoro jen od těch substantiv, od nichž by se bylo tvořilo posesivní adjektivum sufixem *-jъ* (tedy u substantiv se základovým *-k-*, *-c-* atd.), nikoli však od těch, od nichž by se bylo tvořilo sufixy *-ovъ* a *-inъ*; tedy — vedle *отѣць* též adnominální *отѣца*, ale prakticky jen *rabovъ* a *ijudinъ* (nikoli též adnominální *raba* a *ijudy*). Uvážíme-li, že ono *отѣца* vyjadřovalo singulár zcela jednoznačně, nemůžeme se ubránit závěru, že ho bylo užito právě proto, že adjektivum *отѣць* bylo nezpůsobilé tento význam vyjádřit nebo při nejmenším že byl u něho singulativní význam oslaben. V každém případě se však adjektiva na *-jъ* chovala jinak než adjektiva na *-ovъ* a *-inъ* — a toto „jinak“ ukazuje stejným směrem jako ty doklady, v nichž adjektiva na *-jъ* „znamenala něco jiného, než vlastně měla“. Nevycházím z kategoričky jednoznačné interpretace nějakého ojedinělého dokladu; jak však soudím, opravňuje mě celá situace adjektiv na *-jъ* i adjektiv na *-ovъ* a *-inъ*, jejich vztah k předlohám i jejich vztah k prostředkům konkurujícím k závěru, že nešlo o funkčně a sémanticky totožné varianty jednoho sufixumu, neboť měly-li sufixy *-ovъ* a *-inъ* význam vyhraněně singulativní, byl k tomuto významu sufix *-jъ* ne-li zcela lhostejný, aspoň málo vhodný. Této sémantické charakteristiky jsem se odvážil už dříve i proti mínění Trubeckého, který adjektivum posesivním věnoval samostatnou studii v Belicově sborníku z r. 1937 (tu však Reiter neuvádí); a nevidím ani nyní po Reiterově článku žádné důvody k tomu, abych svůj tehdejší názor změnil.

K problematice písma přispěl W. Lettenbauer článkem *Bemerkungen zur Entstehung der Glagolica* (ve sborníku Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863—1963, Köln-Graz 1964, 401—410). Shrnuje výsledky nových prací o původu hlaholice, zejm. Granstremovy, Vaillantovy a stati Th. Eckhardtové, v nichž jsou vysloveny výhrady proti přímočarému chápání vzniku hlaholice v duchu starší teorie o prostém převzetí (a částečné úpravě) řecké minuskule pro potřeby slovanského písemnictví. Opíraje se pak o fakta uvedená v knize A. Schmitta o dějinách písma, zvláště v nové době u Eskymáků, Čerokézů aj., konstatuje, že tu všude tvorba nového písma je dílem jednotlivce, který začasť jen sumarizuje a usoustavňuje dřívější nesystematické pokusy — a přesto je jeho čin jednoznačně chápán a hodnocen jako „vynález“ inspirovaný nadpřirozeně. Popis

Konstantinova „vynalezení“ slovanského písma v nejstarších pramenech tak dostává jisté novodobé paralely z etnografické oblasti a L. vysvětluje obojí jako projev jakési obecně antropologické konstanty, jako jakýsi všeobecně lidský mýtus o božství jakožto dárci písma. Přesto má toto podání v ŽK podle Lettenbauera jistou průkaznou sílu; jeho srovnání se situací u zmíněných už novodobých etnik ukazuje, že sám pojem „vynalezení“ písma se může vztahovat i na úpravu, přizpůsobení, zdokonalení a systematizaci grafického materiálu už staršího. Paralelismus, který L. uvádí, je jisté pozoruhodný, ale jde právě jen o vzdálenou analogii a o nic víc: U oněch novodobých písem šlo vždy o dílo příslušníků daných etnik, jejichž kulturní vývoj zůstával dlouho stranou hlavních světových civilizačních proudů; tvůrci písma sami se snažili napodobit činnost cizích misionářů, jejichž „mluvící listy“ jim zprvu připadaly jako cosi zázračného. V případě Konstantina-Cyrila se sestrojení slovanského písma odehrálo v samém centru evropské civilizace Byzanci a do hry zasáhl vzdělaný filolog a „filosof“ Konstantin, pro něhož znalost cizích jazyků a otení cizích písem byly něčím samozřejmým.

Hodně pozornosti věnovala německá slavistika edici textů a popisu rukopisných památek, a to i méně významných. Jako příklad může být uveden článek Paula Dielse *Wanderungen einer kyrillischen Handschrift* (WdSl 1961, 401—409), v němž autor sleduje na základě věcného rozboru osudy mladšího cyrilského rukopisu (ze 17. stol.) z Ruska přes Rumunsko a jižní Maďarsko až na místo, kde je uložen nyní, tj. ve filosoficko-teologické škole v Dillingenu.

Heuristické objevy jsou ovšem stále ještě možné i v oblasti stsl. památek „kanonických“. Jak známo, nebyly např. dosud namnoze objeveny řecké předlohy klasických stsl. textů a mnohé dosud známé řecké texty jsou od stsl. překladů značně odlišné a nejsou tedy jejich pravými předlohami. Je tomu tak mj. i u stsl. znění Života sv. Pavla z kodexu Supraslského, které se značně odchyluje od toho řeckého textu, který publikuje Migne. Větší shody vykazuje stsl. znění s textem latinským, který je u Migneho rovněž otištěn a který přeložil v 16. stol. z řečtiny Hervet. Nověji se podařilo R. Aitzetmüllerovi vypátrat onu řeckou předlohu latinského překladu Hervetova ve vatikánské knihovně (Codex Ottob. graec. 377) a otisknout ji s krátkým pojednáním ve sborníku *Orbis scriptus* (München 1966, 49—52) pod názvem *Die griechische Vorlage der abg. Vita s. Pauli Simplicis*. Odborníkům se tak dostává do rukou řecký text mnohem bližší stsl. překladu v Supr než ten, který byl dosud znám: ani to však není ještě to znění, které bylo stsl. překladu přímou předlohou.

Studiu csl. památek a pramenů písemnictví slouží však i speciální edice, která s názvem *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes* vychází v nakladatelství O. Harrasowitz ve Wiesbadenu; jako vydavatelé jsou uvedeni R. Aitzetmüller, J. Matl a L. Sadnik. I. díl edice z r. 1964 přináší nezměněný přetisk Vostokovova vydání (z r. 1845) Ostromirova evangelia, jako II. díl vyšlo v 5 svazcích dílo Gorského a Nevostrujeva *Opisanije slavjanskich rukopisej Moskovskoj Sinodalnoj biblioteki* a k tomu jako VI. sv. v r. 1966 Vitošinského rejstříky z r. 1915. Jako III. díl bylo přetištěno v r. 1965 Morozovovo vydání (z r. 1880) Svjatoslavova sborníku a jako IV. díl vydala Anneliese Lägroidová rozpravu o stylu Šestodnevu Jana Exarcha Bulharského (viz podrobněji níže).

Tato ediční řada navazuje vlastně na starší podobný podnik rakouský *Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti*, jímž se od r. 1954 slovanský seminář filosofické fakulty ve Štýrském Hradci (rovněž za účasti R. Aitzetmüllera) snažil doplnit válkou poničené fondy pramenů stsl. jazyka a písemnictví; tak byly pořízeny reedice starších vydání kanonických památek (Zogr, Mar, PsSin, Supr), i nová foto-

typie rukopisu tzv. Mihanovičova homiliáře. Zde rovněž vychází Šestodnev Jana Exarcha Bulharského proaf R. Aitzetmüllera; z plánovaných 7 svazků vyšlo zatím (1958—1968) pět. Přestože dílo není dosud dokončeno, je možno říci už nyní, že jde o ediční čin mimořádného významu, neboť teprve tímto vydáním je širší vědecké veřejnosti zpřístupněno jedno z nejzávažnějších děl bulharské literatury 10. stol. Kalajdovič ve známé práci o Janu Exarchovi Bulharském uveřejnil r. 1824 ze Šestodnevu jen Prolog a první Slovo, Bodjanského edice úplného textu o 55 let později už novým požadavkům nevyhovuje. Aitzetmüller sám otiskuje fototypicky vydání Bodjanského, pořízené podle nejstaršího rukopisu Šestodnevu z r. 1263 — srbského opisu z nezachované středobulharské předlohy (originál rukopisu zůstal editorovi bohužel nepřístupný), ale podává k němu vybrané varianty z dalších 5 mladších csl. rukopisů z 15.—17. stol. s poznámkami a otiskuje paralelně i znění rekonstruované, dále řecké předlohy Exarchova textu a překlad slovanské verze do němčiny. Rekonstrukce textu má za cíl uvést dílo ve znění normalizované staroslověnštiny; zavádí znovu původní *ѡ, ѣ, ѧ, Ѩ* atd. důsledně tam, kde je dochované rukopisy přirozeně už nemají (a je ovšem otázka, zda zejm. oba jery byly v Exarchově protografu zachovány s takovou etymologickou důsledností, s jakou je uvádí autor; rovněž přesné rozlišování *ѡ* a *ѣ*, *ѣ* a *ѧ* jakožto střídnice za slabikotvorné likvidy je pro období Jana Exarcha anachronismem), provádí v opoře o variantní čtení drobné úpravy lexikální, syntaktické a textové; jistá nedůslednost se při rekonstrukci projevuje ve vztahu k morfologii: zatímco např. u složených adjektiv ponechává autor rukopisně doložené varianty *-aago// -ago*, *-yichѣ// -ychѣ* atd. beze změny, u sloves restituuje ve 3. os. sg. koncovku *-ѣ* důsledně i tam, kde je v rukopise tvar bez koncovky, např. rkp. *комѣѣѣ* — rekonstruovaný text *комѣѣѣѣѣ*. Ale vcelku slouží rekonstrukce dobře svému účelu: usnadnit četbu a interpretovat některá porušená místa. Autor sám výslovně na pomocný a pracovní ráz své rekonstrukce v úvodu upozorňuje a důrazně varuje čtenáře, aby se neopíral výhradně o text rekonstruovaný; rozhodující je v každém případě znění nejstaršího rukopisu v kolaci s variantami. Význam Aitzetmüllerovy edice Šestodnevu netřeba zdůrazňovat. Má zásadní důležitost pro poznání jazyka, stylu, literatury i kultury a dějin vzdělanosti v starém Bulharsku, takže její brzké a zdárné dokončení je přáním celé široké obce slavistů.

Ještě před svým dokončením vyvolala ostatně tato edice vědecký zájem o dílo Jana Exarcha, jak dokazuje např. už výše citovaná studie A. Lågreidové. Autorka zkoumá „rétorický styl“ Šestodnevu, vlastně pouze jeho prvního Slova (tj. jen jedné šestiny celé památky), které jedině jí bylo v době, kdy práci připravovala, v Aitzetmüllerově vydání k dispozici. Rétorickým stylem rozumí užití specifických postupů a prostředků obvyklých v starších i soudobých dílech byzantské literatury nebo normalizovaných v dobových příručkách. Úvodem podává autorka stručný přehled antické a byzantské teorie rétoriky, pak vzniku a vývoje nejstaršího slovanského spisovného jazyka a písemnictví a místa Jana Exarcha v jazykovém a literárním vývoji bulharském a vůbec slovanském. Vlastní práce je rozdělena do dvou oddílů; v prvním je analyzován styl částí Šestodnevu přeložených z církevních otců Theodoretta, Severiana a Basilia, v druhém styl samostatných pasáží Exarchových. První oddíl člení autorka do tří kapitol podle řeckých autorů, jejichž text byl Exarchovi předlohou. Přichází k závěru, že Exarch přejímal řečnické obraty svých řeckých předloh s porozuměním a jemným citem pro jejich stylistickou hodnotu. Styl překladů je přitom různý podle předloh: úryvky z Theodoretta a Severiana jsou většinou přeloženy takřka doslovně (přičemž E. ovšem někdy vypouštěl jen vnějškové a ornamentálně formální prvky, nedůležité pro obsah sdělení), překlady z Basilia,

kteřý byl z uvedených řeckých autorů daleko nejlepším (ale i nejkomplicovanějším) stylistou, jsou sice volnější, ale stylistickou hodnotou převyšují překlady Theodoretta a Severiana. Vcelku jsou u E. věrněji zachovány figurae sententiae (antiteze, exemplum, subiectio, dubitatio apod.) než figurae elocutionis; ani „figury vnější formy“ (jako trojčlenná nebo dvojčlenná stavba, anafory, epifory apod.) nejsou do drženy vždy zcela konsekventně, na druhé straně však E. mnohdy „vylepšuje“ překlad i nad znění řeckých předloh použitím figur jako homooteleuton, isokolie aj. V oddíle věnovaném vztahu csl. textu k řeckým předlohám neměla autorka ujít v přehledu literatury předmětu starší knižní monografie Sjoňského o překládání vedlejších vět do staroslověnštiny a z mladších prací vedle uvedených statí Birnbäumových a Růžičkových neměla autorka opomenout studii J. Bauera o vlivu řečtiny a latiny na syntax slovanských spisovných jazyků (ve sborníku Čs. přednášek pro slavistický kongres v Moskvě r. 1958).

Vlastní pasáže Exarchovy se podle autorky ve své rétorické výstavbě neliší nijak zásadně od míst přeložených. Autorka dokonce soudí, že tyto úryvky působí ještě silněji a vášnivěji než místa přeložená; E. byl do té míry spjat s myšlenkovým a výrazovým světem svých vzorů, že od nich přejal nejen slova a slovní spojení, ale celý způsob myšlení i vyjadřování.

Jako pokus analyzovat jazykovědně starý csl. text z hlediska, z něhož dříve posuzován nebyl, je práce A. Längreidové pozoruhodná a záslužná. Má však i negativní znaky pokusu na poli dosud bádáním nedotčeném: autorka vlastně vychází z pojmového a terminologického aparátu obsaženého v dvojdílné příručce H. Lausberga *Handbuch der literarischen Rhetorik* (München 1960) a ilustruje jen své v podstatě obecné (tj. k obecné teorii rétoriky zaměřené) teze vybranými příklady z díla Exarchova. Monografie Längreidové podává důkaz, že lze této metody úspěšně užít k analýze csl. textů, a znamená i podnět k takové práci, ale za skutečně všestrannou a úplnou charakteristiku rétorického stylu Šestodnevu ji ještě pokládat nelze; ta by musela být vskutku vyčerpávající, musela by zevrubně a s použitím statistických přehledů popsat celé zkoumané dílo, a měla-li by být dostatečně plastická, aby vystihla specifičnost Exarchova stylu a spisovatelského typu v proudu csl. písemnictví, musela by být podána na pozadí děl stejného nebo příbuzného žánru a stylová specifičnost žánru pak by musela být předvedena na pozadí dobového „normálu“. To jsou ovšem postuláty enormní a jsou míněny jako dlouhodobý program pro budoucnost, nikoli jako výtka autorky. Můžeme jen doufat, že ona sama se vydá po této cestě, na níž už první krok vykonala.

Zcela jinak než práce Längreidové je zaměřena nejrozsáhlejší německá monografie posledního desetiletí věnovaná analýze csl. rukopisu, dvojdílný spis J. Schütze *Das handschriftliche Missale Illyricum cyrillicum Lipsiense* (Wiesbaden 1963). Druhý svazek obsahuje fototypické vydání památky, první svazek na 302 tiskových stránkách její zevrubný popis a všestrannou jazykovou analýzu. Jde o cyrilský rukopis lekcionáře (tedy nikoli misálu, jak naznačuje vžitý už starší název), který je dílem františkánského řádu v dubrovnické oblasti a pochází z druhé poloviny 15. stol. Vlastní lingvistický rozbor díla, zahrnující nejen obvyklou fonetiku a morfologii, ale i syntax (pojednává o slovosledu enklitik, o negaci, o rekci sloves a užití pádů, o zvláštěnostech v kongruenci a o parataxi i hypotaxi) a charakteristiku lexikálního skladu ve srovnání s jinými lekcionáři, je zahrnován paleografickým popisem, pojednáním o kompozici a obsahové náplni kodexu, uvedením do komplexní problematiky liturgických druhů „misál“ a „lektionarium“, úvahou o vlasti kodexu a jeho charakteristikou jakožto prozaického díla druhé poloviny 15. století. Jde o překlad,

kteřý kořen v starší tradici hlalolských misálů, ale byl zčásti doplněn, zčásti znovu zredivován a jazykově upraven tak, že byl přizpůsoben štokavskému zázemí, pro něž byl určen. Formovalo se tak církevní písemnictví na vakutku lidové jazykové bázi, které přitom kvalitou svého jazyka daleko předčilo stereotypní soudobou štokavštinu úředních listin, smluv, dokumentů, kancelářských záznamů apod. Autor přitom nepokládá MLips za ojedinělý zjev, nýbrž za typického představitele soudobého vývoje spisovného jazyka, a to nejen na poli prózy církevní a náboženské, nýbrž i profánní. Soudí, že v druhé polovině 15. stol. existoval v dubrovnickém prostoru typ prózy psané domácím jazykem a cyrilicí, který sice nezapřel svůj čakavsko-hlalolský vzor, ale vyvíjel se zároveň v příklonu k živým nářečím svého prostředí. Ve srovnání s tímto vývojem jazyka prózy představuje podle autora vývoj dubrovnické renesanční poesie s jejím počátečním příklonem k čakavismu zprvu vlastně jistý ústup — teprve v následujících generacích v 16. stol. se se zpožděním jako by opakoval proces, kterým próza prošla už předtím, proces „zlidovování“ spisovného jazyka. Práce vyšla jako habilitační spis autora, který je v současné době profesorem slavistiky na filosofické fakultě university v Erlangen; vyniká filologickou akribií, rozhledem po širší problematice i pečlivostí formulací. Neměly by zapadnout a zůstat nepovšimnuty — kromě vlastního materiálu z památky samé — zejména také zajímavé náměty k vývoji spisovného jazyka v dubrovnické oblasti, přestože jsou v publikované práci formulovány přirozeně spíše jen ve formě glos; problematika, na kterou poukazují, si v každém případě zaslouhuje další pozornosti.

S filologickou problematikou souvisí v případě starých slovanských rukopisů do jisté míry i tematika muzikologická. Nejedna ze starých csl. rukopisů, které filologie zkoumá z hlediska textu, písma atd., byl určen ke zpěvu a představuje tak i památku hudební. Není divu, že se hudebními památkami zabývají i profesionální filologové a lingvisté, u nás např. A. Dostál, v NSR nestor slavistů mnichovský profesor E. Koschmieder. Celou řadu příspěvků o starých slovanských rukopisech s neumovými záznamy publikuje už od padesátých let v NSR též J. v. Gardner. Z nich se zastavíme jen u dvou studií, které mohou sloužit jako názorný příklad z pomezí filologie a muzikologie.

První z nich nazvaná *Einige fehlende Teile der Fragmenta Chilandarica A* (Sticherarium) (WdSl 1962, 171—174) se týká csl. rukopisu vydaného v r. 1957 v Kodani. Autor konstatuje, že památka je v tomto vydání neúplná, a na základě údajů a snímků uvedených ve Vajsově—Vašicově *Soupisu staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze* (Praha 1957) přichází k závěru, že tři z chybějících listů jsou v NM v Praze.

Druhá z nich se s filologickou problematikou stýká jinak: je to vlastně jazykovědná studie z oboru hudebněvědné terminologie. K základním otázkám staroruské bezlinkové notace patří problém notační reformy, jejíž počátky spadají do 14. až 15. stol. V mladších rukopisných zpěvnících se projevují jen nepatrné změny v inventáři notových značek ve srovnání s rukopisy staršími. Není však známé, zda nezměněna zůstala i muzikální hodnota původních značek, jaké měly původní znaky názvy, kdy přesně došlo k údajné reformě, apod. Autor přispívá v článku *Zum Problem der Nomenklatur der altrussischen Neumen* (WdSl 1962, 300—317) k řešení této otázky analýzou ruské neumové nomenklatury, jejíž záznamy zkoumá ve sbornících zvaných *Azbuiki* (nejstarší pochází z přelomu 15. a 16. stol.), což byly jakési katalogy grafických forem neum s jejich pojmenováním. Soudí, že vznik těchto *Azbuik* v 16. stol. souvisel jednak s přehodnocením muzikální funkce oněch grafémů, jednak s tvorbou nového názvosloví: nové ruské termíny jsou většinou kalky podle řečtiny (ale ne ve všech případech totožnosti jazykové šlo mezi ruským

a byzantským systémem také o totožnost funkcí). Předpokládá dále, že na různých částech ruského území existovala různá (neoficiální) notová terminologie, a vysvětluje tak staré dublety pro jeden a týž notový grafém, např. *soroč'cja nožka* // *sokolec*, *truba* // *očevidnaja* aj.

V německé vědecké produkci posledního desetiletí nechybějí ani studie hodnotící csl. památky z hlediska jejich obsahu, věcné náplně, a přispívající k jejich lepšímu poznání z této stránky. Nové literární a kulturní souvislosti Života Metodějova zjišťuje např. J. Schröpfer v článku *Eine armenische Quelle der slavischen Vita Methodii, Kap. IX* (v citovaném už sborníku Cyrillo-Methodiana 1964, 432—439). Uvádí, že známé místo z IX. kapitoly ŽM o Metodějově sporu s bavorskými biskupy za účasti krále (asi Ludvíka Němce) má pozoruhodnou paralelu u arménského dějepisce Fausta z Byzance (kolem r. 400), jehož dílo bylo patrně v protografu psáno řecky a v opisech pak asi bylo známé v Byzanci i později — ještě i v 9. stol. Autor konstatuje shody obou textů v 6 bodech: 1. v obou se vede církevní spor za předsednictví světské vrchnosti, která je nepřátelsky nakloněna té straně, k níž patří hrdina vyprávění i vypravěč; 2. v obou se zdá, že hrdinové už musejí ve sporu zvítězit; 3. v tom okamžiku je spor v obou přerušen poukazem předsedajícího na to, že se hrdinové potí; 4. v obou odpovídají hrdinové krátkou satirickou parabolou, která svou rasancí rozhněvá protistranu; 5. v obou je tento hrdinův projev hodnocen jako formální porušení procesního postupu a vede k hrdinovu zatčení; 6. obě paraboly obsahují poukaz na námahu, kterou pro hrdinu představuje diskuse s nevzdělanými, příp. nepovolanými protivníky. — Shody, které autor uvádí, jsou vskutku závažné a souvislost Faustova díla s ŽM pravděpodobná. Opravili bychom však autora v jednom bodě jeho závěru. Přisuzuje-li totiž znalost Faustova díla Metodějovi a nemluví-li v této souvislosti o nikom jiném, implikuje tím vlastně premisu, že autorem ŽM byl sám Metoděj — ale tak tomu samozřejmě nebylo. Místo o Metodějovi měl autor v závěru mluvit o „anonymním tvůrci ŽM“, který se touto literární aluzí na dílo Faustovo prozrazuje jako znalec literárního života v Byzanci (a snad i v klášte-rech olympských, kde v té době rovněž Arméni žili a působili).

K poznání liturgické stránky Kyjevských listů přispívá po dřívější studii (v Ost-kirchliche Studien 6, Würzburg 1956) nověji znovu K. Gamber článkem *Die Kiever Blätter in sakramentargeschichtlicher Sicht* (v citovaném už sborníku Cyrillo-Methodiana 1964, 362—371). Navazuje na Mohlberga, který před časem našel příbuzný latinský text v tzv. Padovském sakramentáři, a ukazuje další souvislosti s latinskými sakramentáři Salcburským a Pražským. Ty všechny jsou z hlediska dějin sakramentáře navzájem příbuzné a představují texty, které byly v 8.—9. stol. v užívání na území patriarchátu Aquilejského i v diecézích salcburské, pasovské a řezenské, tehdy ještě s Aquilejským patriarchátem volně spojených. Stl. překlad této mešní knihy, jejíž fragment shledává v KL, je dle autora dílem Metodějovým. K statí je připojena rekonstrukce latinské předlohy KL. Článek obsahuje cenné poukazy na další zdroje k poznání latinských předloh nejstaršího dosud známého slovanského rukopisu a naznačuje některé pozoruhodné, kulturně historické souvislosti. Za vyčerpávající charakteristiku KL — ani z hlediska liturgického — jej však pokládat nelze. Autor nezná např. práce Vašicovy a nezaujal ovšem stanovisko k jeho teorii o souvislosti KL s liturgií Petrovou. Chápe dále KL tradičně jako „zlomky“, fragment většího díla, ale Vašica nověji ukázal, že jde o rukopis kompletní, se jde o typ tzv. libelli missae, tj. liturgické příručky, jichž se užívalo v misijních oblastech. Kdyby byl autor přihlédl k těmto názorům (ať už souhlasně, nebo odmítavě), formuloval by patrně své závěry poněkud jinak.

Komplexní hodnocení — filologické, kulturní i historické — celé jedné epochy podává D. Čyževskij ve studii *Kirchenslavische Literatur bei den Westslaven* (ve sb. *Cyrillo-Methodianische Fragen. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis . . .*, Wiesbaden 1968, 13—28). Shrnuje nejprve v přehledné syntéze dosavadní bádání o dané problematice, uvádí ty jeho výsledky, které pokládá za nesporné, a poukazuje na problémy posud neřešené nebo nevyřešené. Kromě krátké pasáže o csl. vzdělanosti v Polsku, jejíž vliv pokládá za prokázaný písní Bogurodzica a csl. elementy v polské terminologii křesťanské, věnuje vlastně celou svou úvahu csl. písemnictví v přemyslovských Čechách 10. a 11. stol., tedy problematice, o níž se vedla vědecká diskuse v šedesátých letech i na stránkách našeho odborného tisku (zejm. ČsČH a Slavie). Autorovo hodnocení se v hrubých (a podstatných) rysech kryje s pojetím většiny českých filologů — a sotva jako rodilý Ukrajinec působící dlouhodobě na německé universitě může být podezříván z českého nacionalismu; ostatně pokračuje tu logicky v linii vyznačené jmény Sobolevskij, Nikolskij a Jakobson. V podrobnostech má ovšem na řadu dílčích otázek názory vlastní, netradiční. Tak např. lituje, že dosavadní bádání nechalo zapadnout Vašicovu hypotézu o českém původu csl. legendy o sv. Ivanu; soudí, že by bylo užitečné tuto otázku znovu prozkoumat a uvedenou možnost znovu uvážit. Kritizuje dále Sobolevského za to, že v některých případech byl ochoten příliš lehce a bez dostatečné analýzy prohlásit za lexikální moravismy (event. bohemismy) i slova, která jsou známá též odjinud a u nichž je jejich česká provenience nejistá. V principu je Čyževského námitka jistě oprávněná. V řadě konkrétních příkladů, které uvádí (mezi nimi např. také *račiti*), je však podle našeho názoru zbytečně skeptický k slovu *vssemogyjъ*: protože je to nesporný kalk latinského *omnipotens*, doložený nadto v nejstarších textech hlásících se k českému území (mimo jiné v Kij, ŽM, Nikod. ev., Bes. Rehoř., Živ. Bened. aj.), lze s největší pravděpodobností předpokládat, že do písemnictví pronikl právě zde; a stal-li se už jednou součástí písemného úzu, mohlo se ho pak ovšem užít i v památkách, které vznikaly mimo prostor jeho původní existence. Zbytečný otazník, jak se domníváme, klade dále autor k lokalizaci KL (jako rukopisu). Právě-li, že rukopis jistě nepochází z Velké Moravy (ale odkud čerpá tu jistotu?) a že jeho český původ je jen nejistý (poukazuje na jeho obecně západoslovanské znaky), je to opatrnost přílišná. Kromě důvodů kulturně historických (kde jinde na západoslovanské půdě by byl mohl rukopis vzniknout, má-li už „západnější“ západoslovanskou střídnicí z za psl. *dj*?) lze uvést ve prospěch české provenience KL i jejich sepětí s Pražskými zlomky hlaholskými. Jak známo, navrstvují se v Prag, rukopisu pocházejícím z poloviny 11. stol. z Čech, některé bohemismy (např. *š* za *ch* po 3. palatalizaci velár, skupina *-dl-*, nedostatek 1 epenhetického, orální střídnice za nosovky atd.) promiscue a nedůsledně na ten typ staroslověnštiny, který se vyznačuje naprosto důsledně týmiž strukturními jazykovými znaky jako Kij, tj. střídnicemi *c*, *z* za psl. *tj*, *kt*, *dj*, *šč* za *stj* a *skj*, koncovkou *-zmъ* v instr. sg. *o*-kmenů. Tento bliženecký vztah obou rukopisů — jednoho z počátku 10. století a druhého z poloviny 11. stol. — nám už dříve (Slavia 1967) posloužil k argumentaci v diskusi o kořenech a kontinuitě csl. vzdělanosti na české půdě. Má však i dosah pro řešení otázky o vlasti Kij: jestliže se v mladším z obou rukopisů — uznaně českého původu — objevuje vrstva bohemismů na podkladě právě té jazykové normy, kterou bezvadně zastupuje rukopis starší (a mezi všemi dosud známými starými památkami právě jen on), je to myslím dobrý důvod k uznání české provenience Kij.

Cyriometodějské problematice a nejstarším fázím csl. vzdělanosti bylo ovšem věnováno více prací orientovaných historicky. Jako příklad můžeme třeba připo-

menout stati K. Bosla *Probleme der Missionierung des böhmisch-mährischen Herrschaftsraumes*, V. Burra *Anmerkungen zum Konflikt zwischen Methodius und den bayerischen Bischöfen*, J. Maße *Bischof Anno von Freising* aj., které byly otištěny v citovaném už sborníku Cyrillo-Methodiana 1964. Jako práce nefilologické zůstávají už mimo rámec naší pozornosti.

*

Naše žeň z německé paleoslovenistiky posledního desetiletí ukazuje na velkou oblibu této tematiky v německé slavistice, na rozpětí zpracovávané problematiky, na rozmanitost metod a postupů uplatňovaných v tomto vědním úseku. Stojí snad za to konstatovat, že se tu projevuje patrně ve větší míře než v slavistice české záliba ve filologii (edice textů, popisy rukopisů atd.). V pracích mluvnických spojuje německou paleoslovenistiku s českou absencí studií z hláskosloví. Nad pracemi německé i české paleoslovenistiky z poslední doby si čtenář uvědomuje, že období velkých senzačních objevů na tomto úseku je už dávno pryč — a že se naše poznání přece jen neustále opravuje, zpřesňuje a zdokonaluje zásluhou vytrvalé práce a pozornosti, která se této oblasti slavistiky věnuje.